

EBÛ AMR eŞ-ŞEYBÂNÎ

(أبو عمرو الشيباني)

Ebû Amr İshâk b. Mirâr eŞ-Şeybânî
(ö. 213/828 [?])**Kûfe dil mektebi
âlimlerinin önde gelen
simalarından biri.**

Baba tarafından İran asıllı, anne tarafından Nabatî'dir. Kûfe'nin Remâde köyünde doğdu. Çocukluğu ve hayatının büyük bir kısmı Kûfe'de geçti. Şeybânî nisbesini almasının sebebi, Benî Şeybân ile olan ilişkisinden dolayıdır. Ancak bu ilişkinin ne olduğu hususunda ihtilâf vardır. Benî Şeybân'a mensup bir kişinin âzatlısı olmasından dolayı bu nisbe ile anıldığını söyleyenler bulunduğu gibi Halife Hârûnürreşid'in Yezîd b. Mezyed eŞ-Şeybânî'ye emanet edilmiş olan çocuklarına mürebbilik yaptığı için bu nisbeyi aldığını söyleyenler de vardır. Ancak Hârûnürreşid ve öğrencilerinden bahseden kaynaklarda Emîn ve Me'mûn'un hocaları arasında Ebû Amr'ın adı geçmediğinden bu yorum pek isabetli görülmemektedir. Herhalde Ebû Amr'ın bu nisbeyi almasının sebebi, bazı kaynaklarda da belirtildiği gibi Benî Şeybân'a komşu olması ve onların çocuklarının tahsil ve terbiyesiyle ilgilenmesidir.

Nahiv ilmini Ebû Amr b. Alâ, şiire dair bilgileri de Mufaddal ed-Dabbî gibi Kûfe mektebinin en tanınmış üstatlarından öğrenen Ebû Amr, Kûfe'ye gelip giden bedevîlerle münasebet kurmak ve aralarında yaşamak suretiyle şiir ve dile dair malzeme elde etti. Nitekim Sa'leb, Ebû Amr'ın topladığı malzemenin çokluğunu ifade etmek için, iki testi dolusu mürekkeple bâdiyeye gittiğini ve bunları bitirmeden dönmediğini söyler. Öyle anlaşılıyor ki topladığı malzemeden seçmeler yaparak bunlardan sağlam olanlarını rivayet ediyordu.

Fazilet sahibi bir insan, **ahbâr***, **ey-yâmü'l-Arab*** ve lugat sahalılarında büyük bir âlim olan Ebû Amr, tesbit ve rivayetlerinin doğruluğu ile hem çağdaşları nezdinde haklı bir itibar kazanmış, hem de daha sonraki âlimlerce güvenilir bir kişi olarak kabul edilmiştir. Derlediği dil malzemesi ve şiirlerle "râviye" (büyük râvi) unvanını aldı ve hayatının ilk dönemlerinde Arap kabile şairlerinin şiirlerinden meydana gelen önemli mecmuasını telif etti. Yazdığı her cildini Kûfe Mescidi Kütüphanesi'ne koyduğu, *Kitâbü Eş'âri'l-ķabâ'il* diye anılan ve gü-

nümüze kadar ulaşmayan bu büyük eser, her birine ayrı bir cilt (mishaf) tahsis ettiği seksenden fazla kabilenin şiirlerini ihtiva ediyordu. Daha sonra eski Arap şiirini tedvîn edenlerin büyük ölçüde faydalandığı bu şiirler, Câhiliye devriyle hicrî II. yüzyıl ortalarına kadarki dönemi kapsıyordu. Asmaî (ö. 216/831) gibi birçok Basralı âlime göre Ebû Amr, eski şiirlerde geçen tarihî hadiselerle ilgili imaların anlaşılması ve izahı hususunda, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ dışındaki çağdaşı âlim ve ediplerden daha ileri bir merhaledeydi.

Ebû Amr, her ne kadar nebîz içtiğinden dolayı birtakım sahte şiirleri otantikmiş gibi rivayet etmekle itham edilmişse de kaynaklar onun dindar, güvenilir, duyduklarını tesbit ve rivayette dürüst davranan bir âlim ve râvi olduğu hususunda ittifak etmektedirler. Aslında Ebû Amr'ı bundan dolayı aşırı şekilde eleştirenler, son zamanlarda Arap şiirinin mevsukiyetini kabul etmeyip bunların ilk devir râvilerinin uydurması olduğunu söyleyenlerdir. Dil ve edebiyat malzemesi ihtiva eden kitaplarını az bularak, "İlmin bundan mı ibaret?" diye soran Yûnus b. Habîb'e, "Bunlar doğru ve güvenilir kitaplar olarak az değildir" diye cevap vermesi, bu hususa bilhassa dikkat ettiğini göstermektedir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel gibi bir hadis âliminin onun meclislerine devam edip rivayet ettiği hadisleri titizlikle kaydetmesi de dindarlığını, rivayet sahasındaki güvenilirliğini ve aleyhinde söylenen şeylerin doğru olmadığını göstermektedir.

Hârûnürreşid'in hilâfeti zamanında Kûfe'den Bağdat'a gidip ömrünün sonuna kadar orada kalan ve Bağdat'ta Ahmed b. Hanbel, Ebû Ubeyd Kâsım b. Selâm gibi kişileri yetiştiren Ebû Amr'ın, 90-119 yıl gibi uzun bir ömür sürdüğü hususunda kaynaklar ittifak halindedir. Muhtemelen 213 (828) yılında vefat etmiştir; 205 (820), 206 (821), 210 (825), 215 (830), 216 (831) yıllarında öldüğü de rivayet edilmektedir. Ebû Amr ile sık sık görüşüğünü belirten İbnü's-Sikkî, onun, vefatına kadar kendi eliyle yazı yazabildiğini ve 118 yaşında öldüğünü söylemektedir.

Eserleri. Ebû Amr'ın günümüze ulaşan tek eseri *Kitâbü'l-Cîm*'dir. Arap dilinin ilk sistematik sözlüğü olan bu eser *Kitâbü'l-Hurûf* ve *Kitâbü'l-Luġât* adlarıyla da anılır. Bir kısım tabakat kitaplarında ise bunların her biri ayrı eser olarak gösterilmektedir. Müellifin sade-

ce bu kitabı günümüze ulaştığı için bunların gerçekten bir kitabın değişik adları mı, yoksa her birinin ayrı bir kitap mı olduğu tesbit edilememektedir. Mevcut nüshada müellifin eserine hangi adı verdiği hususunda bilgi de bulunmamaktadır. Ayrıca Ebû Amr eŞ-Şeybânî'nin çağdaşları olan Nadr b. Şümeyl ile Ebû Amr Şemir b. Hamdeveyh el-Herevî'ye nisbet edilen *Kitâbü'l-Cîm* adlı eserlerin günümüze ulaşmaması sebebiyle bütün bu kitaplara bu adın niçin verildiğini tesbit etmek mümkün olmamaktadır. Onun, *Kitâbü Eş'âri'l-ķabâ'il*'indeki şiirlerin birçoğunu *Kitâbü'l-Cîm*'de malzeme olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen Ebû Amr *Kitâbü'l-Cîm* ile, bu şiirlerdeki garîb kelimelerin bir sözlüğünü yapmak istemiştir. Esasen Kûfe mektebi dilcilerinin âbidevî bir eseri olan *Kitâbü'l-Cîm*'in asıl değeri de muhtelif kabilelere ait bol miktarda şiir, şair ismi, kelime ve tabir ihtiva etmesidir. Eser böylece başka yerlerde nakledilen çeşitli şiirlerin tashihiinde esas malzeme vazifesi de görmüştür.

Kitâbü'l-Cîm'de kelimeler, "elif"ten "yâ"ya kadar ilk aslı harflerine göre yirmi sekiz bab halinde tertip edilmiştir. Buna göre Ebû Amr, Arapça'da kelimeleri aslı birinci harflerine göre tertip eden ilk âlimdir. Birinci harflerine göre sıralanan kelimeler ayrıca kendi aralarında alfabetik değildir. Dolayısıyla herhangi bir kelimeyi arayıp bulmak için aynı harfle başlayan bütün kelimelerin gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar, Ebû Amr'ın *Kitâbü'l-Cîm*'ini rivayet etmek istemediği için herhangi bir kimsenin bu eseri ondan okumadığını kaydetmemektedir. Ancak bunun sebebi, onun kitabını rivayet konusunda cimri davranması değil eserinin henüz son şeklini almamış olmasıdır. Esasen eserde bir mukaddimenin bulunmaması da bunu göstermektedir. Kitaplarını tamamladığı gün başkalarına gösterip okutan, hatta yazdığı *Kitâbü Eş'âri'l-ķabâ'il*'i Kûfe Mescidi'ne vakfeden Ebû Amr'ın *Kitâbü'l-Cîm*'i rivayet konusunda cimri davranmış olması mümkün değildir.

Yegâne nüshası Escorial Library'de bulunan *Kitâbü'l-Cîm*, İbrâhim el-Ebyârî (I, Kahire 1394/1974), Abdülâlim et-Tahâvî (II, Kahire 1395/1975) ve Abdülkerîm Azbâvî (III, Kahire 1395/1975) tarafından yayımlanmıştır. Fihrist cildini ise Muhammed ez-Zemîti, Muhammed Abdülâzîz el-Kalmavî ile Abdülvehhâb İvedulâh hazırlamışlardır (Kahire 1403/1983).

EBÜ AMR eş-Şeybânî'nin günümüze ulaşmayan diğer eserleri şunlardır: *Kitâbü Eş'ârî'l-ķabâ' il, Kitâbü'n-Nevâdirî'l-ķebîr* (en önemli çalışmalarından biri olduğu anlaşılan bu eserin "küb-râ", "vüstâ" ve "suğrâ" adlı üç nüshası bulunduğu söylenmektedir), *Kitâbü'l-İbil, Kitâbü'l-Hurûf, Kitâbü Halkı'l-insân, Kitâbü Şerhi'l-Faşîh, Kitâbü'n-Nahle* (en-Nahl ve'l-âsel). Ayrıca şu eserler hem ona hem de oğlu Amr'a nisbet edilmektedir: *Kitâbü Ğaribi'l-ħadîs, Kitâbü'l-Hayl, Kitâbü Ğaribi'l-Muşannef, Kitâbü'l-Luĝât, Kitâbü'n-Nevâdir*. Kaynaklarda bu kitapların muhtevaları ve adları hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

EBÜ AMR eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-Cîm* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî v.dğr.), Kahire 1394-95/1974-75, nâşirlerin mukaddimesi, I, 5-48; Ebü Bekir ez-Zübeydî, *Ṭabaķâtü'n-naħviyyîn ve'l-luĝaviyyîn* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1973, s. 194-195; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecceddüd), s. 74-75; a.e. (eş-Şüveymî), s. 308-311; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VI, 329-332; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire, ts. (Matbaatü'l-Medenî), s. 93-96; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, VI, 77-84; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 256-264; İbn Halîkân, *Vefeyât*, I, 201-202; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, VII, 7-8; Safedî, *el-Vâfî*, VIII, 425-426; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XII, 182-184; Süyûtî, *Buĝyetü'l-vu'ât*, I, 439-440; Brockelmann, *GAL*, I, 119; *Suppl.*, I, 179; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, II, 238; a.m.f., *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 118; Sezgin, *GAS*, VIII, 121-123; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 175; C. Zeydân, *Âdâb*, II, 412-413; Zirîklî, *el-A'lam* (Fethullah), I, 296; Ahmed Abdülgafur Attâr, *Muķaddimetü's-Şiħâh*, Beyrut 1404/1984, s. 71-76; F. Krenkow – Nihad M. Çetin, "Şeybânî, Ebü Amr", *IA*, XI, 450-453; G. Traupeau, "Abü Amr al-Şhaybânî", *EI² Suppl.* (İng.), s. 15-16.

HULÛSİ KILIÇ

EBÜ AMR ez-ZECCÂCİ

(bk. ZECCÂCİ, Ebü Amr).

EBÜ ARÛBE

(أبو عروبة)

Ebü Arûbe Hüseyin b. Muhammed b. Mevdûd el-Harrânî (ö. 318/931)

Muhaddis.

222 (837) yılı civarında Harran'da doğdu. Sülemî ve Cezerî nisbeleriyle anılır. 236'da (850-51) hadis tahsiline başladı. Cezîre, Dimaşk ve Irak gibi yerleri

dolaşarak devrinin muhaddislerinden faydalandı. Kendisinden İbn Hibbân, İbn Adî, İbnü's-Sünnî, Ebü's-Şeyh, Hâkim el-Kebîr vb. tanınmış muhaddisler rivayette bulundular.

İbn Adî, Ebü Arûbe'nin hadisleri ve muhaddisleri iyi bildiğini, Harranlılar'ın müftüsü olduğunu söylemekte, Hâkim el-Kebîr de onu gördüğü muhaddislerin en güvenilirini, hâfızası en iyi olanlarından biri, hadisten başka fıkıh ve kelâmı da iyi bilen bir âlim olarak tanıtmaktadır. İbn Asâkir onun ileri derecede bir Şii olduğunu ve Emevîler'in aleyhinde bulunduğunu söylüyorsa da Zehebî bu iddianın haksız ve isabetsiz olduğunu belirtmektedir. Ancak Zehebî'ye dayanarak Ebü Arûbe'yi Emevî taraftarı olarak gösteren F. Rosenthal'in de Zehebî'ye ait metni yanlış anladığı görülmektedir.

Ebü Arûbe el-Harrânî Zilhicce 318 (Ocak 931) tarihinde doksan altı yaşında vefat etti.

Eserleri. 1. *eṭ-Ṭabaķāt*. Ashâb-ı kirâma dair olan bu eserden *Munteķā Ṭabaķātî Ebî 'Arûbe* adıyla yapılan muhtasarın ikinci cüzünden on iki varaklık bir kısım Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de bulunmaktadır (Umumi, nr. 4553). Bazı kaynaklarda *et-Târîh* adıyla geçen kitabının bu eser olduğu sanılmaktadır. 2. *el-Emsâlü's-sâ'ire 'an Resûlillâh*. Yazma bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde mevcuttur (Koşuşlar, nr. 1096/21, vr. 212^b-214^a). 3. *Ħadîşü'l-Cezeriyyîn*. Baş tarafından iki varaklık eksik olan bir nüshası Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de kayıtlıdır (Mecmua, nr. 110, vr. 35^a-52^b). 4. *Ħadîs*. Bir nüshası Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de bulunmaktadır (Mecmua, nr. 94, vr. 96^a-105^a).

Ebü Arûbe'nin *el-Evâ' il, el-Emâlî* ve Cezîreli âlimlerin biyografilerine dair *Târîhu'l-Cezîre* (*Târîhu'l-Cezîreteyn*) adlı eserleri de kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 147; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 286; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 236; İbn Kudâme el-Makdisî, *'Ulema' ü'l-ħadîs*, II, 482-483; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ'*, XIV, 510-512; a.m.f., *Tezkiretü'l-ħuffâz*, II, 774-775; Yâfî, *Mir'âtü'l-cenân*, II, 277; *Keşfü'z-zunân*, I, 163, 280; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 279; *İzâhu'l-meknân*, I, 124, 214; Zirîklî, *el-A'lam* (Fethullah), II, 253; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IV, 60; Kettânî, *er-Risâletü'l-mustetrafe*, s. 55; Sezgin, *GAS*, I, 176; F. Rosenthal, "Abü 'Arûba", *EI²* (Fr.), I, 109.

M. YAŞAR KANDEMİR

EBÜ ÂSİM en-NEBİL

(أبو عاصم النبيل)

Ebü Âsim ed-Dahhâk b. Mahled b. Müslim en-Nebîl eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 212/828)

Muhaddis.

Rebîülevvel 122'de (Şubat 740) doğdu. Benî Şeybân'dan veya onların âzâtlarından olduğu rivayet edilmektedir. Aslen Basralı olup İsfahan'da yetiştirdi ve orada hadis tahsiline başlayarak İbn Ebü Zî'b, İbn Cüreyc, Evzâî, Süfyân es-Sevrî gibi hocalardan ders aldı. Ali b. Medîni, İshak b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel, Buhârî vb. âlimler talebeleri arasında yer aldılar. Hocasî Cerîr b. Hâzim de ondan hadis rivayet etti. Hadis yanında dil ve edebiyatla da ilgilendi.

Yahyâ b. Maîn ve İclî Ebü Âsim hakkında *sika'*, İbn Sa'd fakih sika, İbn Hibbân da *sadûk'* terimlerini kullanmışlardır. Talebelerinden Ömer b. Şebbe onun değerinde bir âlim görmediğini söyler. Ebü Âsim en-Nebîl hadis rivayet ederken eline kitap almaz ve ezberinden rivayette bulunurdu. Ezberindeki rivayetlerin miktarına temas eden Ebü Dâvûd et-Tayâlisî, bunların hepsinin sağlam 1000 kadar hadis olduğunu ifade etmektedir. Bazı rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer almıştır. Talebesi Buhârî onun ahlâkî üstünlüğünü belirtir ve giybetin haram olduğunu öğrendiğinden beri kimseyi çekiştirmediklerini kendisinden nakleder. Ebü Ya'lâ el-Halîlî de onun zühd ve takvâsı, ilmi ve hâfıza gücünün mükemmelliği hususunda herkesin görüşü birliği ettiğini söyler.

Bazı kaynaklarda ipek ticareti yaptığı kaydedilen Ebü Âsim en-Nebîl uzun yıllar Bağdat'ta yaşadı ve 14 Zilhicce 212 (5 Mart 828) tarihinde burada veya Basra'da vefat etti. 211, 213 ve 214 yıllarında öldüğünü söyleyenler de vardır. Torunu İbn Ebü Âsim önemli eserler yazmış bir kadî ve hadis hâfızıdır.

Uzun burnuyla tanınan Ebü Âsim en-Nebîl şakacı bir tabiata sahipti. "Attıĝını vuran; akıllı, asil ve ahlâklı kimse" anlamlarındaki Nebîl lakabının hocası İbn Cüreyc tarafından kendisine verildiği söylenir. Şu'be b. Haccâc talebelerine bir ay müddetle rivayette bulunmaya çağına dair yemin ettiğinden Ebü Âsim'in onun yanına giderek hadis rivayetine devam etmesini talep ettiğî, yeminine